

رویکرد مشاهده، مشاهده علمی و انواع آن روش‌های ثبت اطلاعات و تفسیر یافته‌ها

هدف‌های رفتاری: از یادگیرنده انتظار می‌رود در پایان این بخش بتواند:

۱. مفهوم مشاهده را شرح دهد.
۲. هدف‌های مشاهده کودک را در کلاس بیان کند.
۳. انواع مشاهده را توضیح دهد.
۴. عوامل مؤثر در تربیت یک مشاهده‌گر ماهر و دقیق را با ذکر مثال توضیح دهد.
۵. نکات مهم در مشاهده و ثبت رفتارهای کودکان را بیان کند.
۶. یک نمونه واقعه‌نویسی را انجام دهد.
۷. نمونه‌ای از یک مقیاس درجه‌بندی را در مورد یک گروه سنی از کودکان پیش دبستانی انجام دهد.

□ مقدمه

هدف اصلی این بخش کسب اطلاعات در مورد رویکرد مشاهده^۱ و عناصر اساسی آن می‌باشد. شناخت روش مشاهده، ثبت اطلاعات و چگونگی تفسیر یافته‌ها نیز زیربنای شکل‌گیری این بخش می‌باشد.

توجه به اصل تفاوت‌های فردی و نیز پرهیز از ذهن‌گرایی در قضاوت پیرامون اعمال و رفتار کودکان به‌ویژه در سنین پیش از دبستان، نیاز به مشاهده عینی و ثبت اعمال و وجوه مختلف رفتار کودکان را به‌طور گسترده‌ای در جریان تعلیم و تربیت افزایش داده است. در این بخش ابتدا به فلسفه زیربنایی رویکرد مشاهده یعنی چرایی و چگونگی و نیز اهداف آن خواهیم پرداخت، سپس به بررسی انواع مشاهده و عوامل مؤثر در تربیت یک مشاهده‌گر دقیق می‌پردازیم. همچنین فعالیتی برای تمرین

و کسب تجربه بیش تر و آمادگی در نظر گرفته ایم.

ثبت منظم مشاهدات و علمی کردن نتایج آن‌ها به منظور استفاده بهتر، بحث تفصیلی دیگر این بخش می‌باشد. واقعه‌نویسی، چک لیست و مقیاس درجه‌بندی به‌طور جداگانه مورد بحث قرار خواهند گرفت. به منظور تمرین و کارورزی در این موارد، نمونه‌هایی تشریح خواهد شد و فعالیت عملی برای کاربرد دانش و اطلاعات هنرجویان منظور می‌گردد.

از آن‌جا که در مشاهده و ثبت رفتارهای کودکان، امکان و احتمال خطا وجود دارد نمی‌توان نتایج مشاهده را تعمیم داد. برای یک دست و هماهنگ کردن روند کسب اطلاعات از این طریق، راهنمایی و پیشنهادهای مفید و تجربی ارائه گردیده است. در پایان این بخش نمونه‌هایی از تهیه چک لیست در دوره پیش از دبستان و فعالیت برای کسب تجربه و آمادگی بیش تر در این زمینه ضمیمه شده است.

□ رویکرد مشاهده

روشن است که ما از دریچه چشم خود به دیگران می‌نگریم و عقاید ما درباره دیگران مبتنی بر ارزش‌ها، نگرش‌ها و نیز بینش‌های شخصی است. بنابراین هرگونه رویکردی در مطالعه کودک، به درک معلم از کودک مربوط است و به عبارت بهتر، ما نمی‌توانیم از قضاوت‌ها و ارزش‌یابی‌های خودمان درباره دیگران غافل بمانیم. البته باید در قضاوت‌هایمان از ذهن‌گرایی پرهیزیم و با تدارک روش‌ها و استفاده از تدابیر مناسب، آن‌ها را هر چه بیش تر به عینیت نزدیک کنیم.

ارزش آدمی به نوع بینش اوست و تعیین کننده‌ترین چیز در مناسبات

زندگی نوع نگاه آدمی است.

حضرت علی (ع)

بی بردن به هویت هر کودک به عنوان فردی منحصر، همیشه یکی از هدف‌های آموزشی و پرورشی بوده ولی امروزه به صورت یک نیاز جدی مطرح شده است. شناخت هرچه بیش تر و بهتر کودک و تدارک راه‌های حمایتی و تقویتی برای کنترل رفتار او بسیار ضروری است. این آگاهی‌ها می‌تواند به خانواده‌ها و محیط‌های آموزشی کمک کند تا بسیاری از دشواری‌ها را کاهش دهند. برای شناخت کودکان یکی از متداول‌ترین روش‌ها به منظور جمع‌آوری اطلاعات، مشاهده

است. مشاهده یعنی دیدن دقیق پدیده‌های مختلف به منظور تعبیر و تفسیر آن‌ها برای دستیابی به نتایج مشخص. مشاهده پدیده‌های طبیعی، همراه با طبقه‌بندی و اندازه‌گیری منظم آن‌ها، به پیدایش نظریه‌ها و قوانین نیروهای طبیعت منتهی شده است.

مشاهده به عنوان روش جمع‌آوری داده‌ها ممکن است در تحقیق نقش مهمی را ایفا کند و از راه بررسی مستقیم توسط پژوهشگر نمونه‌هایی از اطلاعات اطمینان بخش به بهترین صورت به دست آید. اما هنگامی که فرایند تحقیق مستلزم مشاهده انسان در حال انجام عملی است روش مطالعه به مراتب پیچیده‌تر می‌شود.

چون رفتار آدمی به خصوص کودکان پیچیده است مشاهده مستقیم صفات و ویژگی‌های مهم رفتار اگر چه محال نیست اما دشوار است بنابراین رفتار مورد مشاهده باید به دقت تعریف شود. اعتقاد عموم بر این است که هرگاه مشاهده شونده بدانند که رفتار او تحت مشاهده قرار دارد رفتار واقعی خود را بروز نمی‌دهد در این صورت موقعیت مشاهده بیش از اندازه ساختگی و غیرطبیعی می‌شود و در نتیجه رفتارهای مشاهده شده از ارزش و اعتبار کافی برخوردار نخواهند بود.

برای کاهش این تأثیر که واکنش مشاهده شونده را برمی‌انگیزد، مشاهده کننده می‌تواند خود را از دید وی پنهان سازد. به هنگام مشاهده رفتار کودکان در فعالیت‌های طبیعی و گروهی در صورت امکان از شیشه‌های یکسویه، میکروفون، ضبط صدا، دوربین‌های مدار بسته و... می‌توان به صورت نهان استفاده کرد. گزل^۱ هنگام مشاهده رفتار کودکان خردسال برای این که حضور او را احساس نکنند از دوربین عکاسی یا شیشه‌های یکسویه استفاده می‌کرد.

□ هدف‌های مشاهده کودک

۱. یکی از اهداف مشاهده، به‌عنوان فنی از فنون مطالعه و شناخت، بی‌بردن به قابلیت‌ها، توانمندی‌ها، مهارت‌ها و ضعف‌ها است. با آگاهی بیشتر، می‌توان تصویری دقیق‌تر از خصوصیات و ویژگی‌های کودکان پیدا کرد و براساس چنین شناخت و تصویری است که ارتباط با کودک و رفع دشواری‌های او هموار می‌گردد. پس مشاهده، ابزار یا روش شناخت است.

۲. مشاهده یکی از روش‌های سنجش و ارزش‌یابی است. در این روش یک یا چند مشاهده‌کننده، رفتار افراد را مورد مشاهده علمی قرار می‌دهند. این روش در کار تعلیم و تربیت بسیار

کاربرد دارد. غالباً رفتار هنرآموزان و هنرجویان و تعامل بین آن‌ها مورد مشاهده و ارزش‌یابی قرار می‌گیرد. پس مشاهده، ابزار ارزش‌یابی نیز هست.

۳. مشاهده یکی از روش‌های جمع‌آوری اطلاعات و کسب پیشینه درباره فرد است. اطلاعاتی که بدین صورت جمع‌آوری می‌شود همچون ابزاری برای یک مربی در شناخت کودکان و هم در بالا بردن آگاهی‌های شخصی او، ارزشمند و لازم است. مربی، این اطلاعات را می‌تواند از افراد مختلف دریافت و به صورت‌های گوناگون، ثبت و نگهداری نماید. در این زمینه، در بخش‌های بعد بحث خواهیم کرد.

□ انواع مشاهده

مشاهده را می‌توان به دو نوع تقسیم‌بندی کرد:

۱- مشاهده آزاد یا کنترل نشده: این نوع مشاهده به صورت کاملاً آزاد و کنترل نشده انجام

می‌گیرد و خود بر دو نوع است:

الف - مشاهده‌گر به عنوان عضوی از گروه به طور تمام وقت یا نیمه وقت در فعالیت‌های مشاهده شونده شرکت می‌کند مانند مربی که هنگام شرکت در بازی کودکان، آن‌ها را مشاهده می‌کند.

ب - بدون شرکت مشاهده‌گر به عنوان عضوی از گروه به صورت ناظر، جریان را مشاهده می‌کند مانند زمانی که کارورزان برای مشاهده به مهدهای کودک می‌روند و یا مدیری که هنگام زنگ

تفریح به مشاهده هنرجویان می‌پردازد (شکل ۱-۱).



شکل ۱-۱- مشاهده آزاد

۲- مشاهده کنترل شده: در مشاهده کنترل شده هم مشاهده کننده و هم مشاهده شونده تحت کنترل قرار دارند و در مواردی به کار می‌رود که قبلاً مقدمات مشاهده به طریقی سنجیده پیش‌بینی شده و فراهم آمده و نیز کلیه وسایل دقیق علمی برای ثبت و ضبط و یادداشت برداری آماده می‌شود. مانند کارآموزانی که با تهیه پرسش‌نامه یا ابزار دیگر، به مشاهده می‌پردازند.

□ عوامل مؤثر در تربیت فرد به‌عنوان مشاهده‌گری دقیق و کارآمد

برای این که فردی بتواند به‌عنوان یک مشاهده‌گر ماهر کودکان تربیت شود باید موارد و نکات زیر را مورد نظر قرار دهد. در این باره، باید گفت شما هنرجویان عزیز که در ابتدای راه شناخت رفتارهای کودکان به‌ویژه در دوران اولیه کودکی هستید باید تمرین‌های بیش‌تری داشته باشید و خود را با این ابزار شناخت آشنا کنید:

۱- ابتدا باید با تمام عواملی که می‌کوشند حساسیت شخصی شما را در هر موقعیت مشخص محدود کنند، کاملاً آشنا شوید.

۲- باید کاملاً آگاه شوید که چگونه ادراک و حساسیت شما، به‌طور مداوم از احتیاجات، باورها و انتخاب‌های شما تأثیر می‌پذیرند.

۳- باید کاملاً آگاه باشید که چگونه رفتارهای کودک مورد مشاهده شما ممکن است تحت تأثیر موضوع خاصی که روی آن کار می‌کنید یا موقعیت مکانی مشاهده قرار بگیرد.

۴- زمانی که این سه نکته را شناختید، باید موضوع ثبت منظم مشاهدات و علمی کردن آن‌ها را در نظر بگیرید.

در زیر به‌طور مختصر به هر یک از نکته‌های مذکور می‌پردازیم:

۱. شناختن عواملی که حساسیت شخصی را محدود می‌کنند. اگر قدری در رفتار روزمره خود تأمل کنید، خواهید دید که معمولاً وقتی برای انجام کار ویژه‌ای مثلاً دیدن دوستی که با او قرار قبلی گذاشته‌اید و یا پزشکی که از ماه‌ها قبل برای ملاقات با وی تعیین وقت کرده‌اید، عجله می‌کنید، ممکن است کودکی را که در پیاده‌رو و در سر راه خود می‌بینید، به سختی مورد توجه قرار دهید. ممکن است نگاهی بسیار سطحی به آن کودک داشته باشید ولی به خصوصیات و وجوه تمایز او با دیگران توجه نکنید. تنها زمانی که واقعاً به شیء و یا فردی خاص توجه می‌کنید می‌توانید نقاط تمایز آن‌ها را مشخص کنید و این زمانی است که توجه شما به چیز دیگری معطوف نیست. نکته اصلی این که شما نیز به‌عنوان یک مشاهده‌گر، باید حساسیت خود را درباره رفتار، خصوصیات و

زمینه‌های رشد کودکان گسترش دهید. بسیار ارزشمند است که از شرایط و عوامل، وجوه تمایز ویژگی‌ها و رفتار و مشاهدات خود از کودکان آگاه شوید و قبل از انجام هر تلاش در گسترش دامنه شناخت خود از کودکان، درباره آن عوامل فکر کنید، زیرا توجه به عواملی که در گردآوری و به‌خاطر سپاری اطلاعات در هر موقعیتی دخالت دارند، مفید خواهد بود. برای روشن‌تر شدن مطلب، مثالی می‌زنیم. فرض کنید برای خرید لباس به یک فروشگاه رفته‌اید. به‌عنوان یک مشتری حق دارید، از مغازه‌های مختلف و تا اندازه‌ای که مقدور است اطلاعاتی جمع‌آوری کنید تا بتوانید خرید خوبی کنید و راضی باشید. توجه داشته باشید که حساسیت شما نسبت به عوامل مختلف در خرید لباس مانند اندازه، مدل، جنس، بُرش، دوخت، دوام و قیمت آن، احتمالاً با دوستانان فرق دارد. سؤالی که در این جا باید به آن فکر کنید این است که تحت چه شرایطی بیش‌ترین و کم‌ترین اطلاعات را در موارد فوق به‌دست می‌آورید؟ با اندکی تأمل درمی‌یابید که احتمالاً موارد زیر از آن جمله‌اند:

● **خستگی:** می‌تواند نقش عمده‌ای را ایفا کند. ممکن است در آغاز خرید با حوصله و تأمل بیش‌تری به اجناس توجه کنید و نسبت به انجام خرید خود، اطلاعات بیش‌تری را در ذهن نگاه دارید. زیرا مشاهده اجناس مختلف و فروشگاه‌های متفاوت، ممکن است انرژی شما را برای توجه و به‌خاطر سپردن کاهش دهد.

● **وضع عمومی و جسمی:** این عامل نیز می‌تواند در چگونگی خرید شما اثر بگذارد. یک سردرد، پادرد و یا دندان درد ساده می‌تواند باعث شود که خوب عمل نکنید یا کم‌تر توجه داشته باشید و کم‌تر به‌خاطر بسپارید.

● **اشتغال ذهنی:** مشغله فکری زیاد می‌تواند توجه شما را نسبت به جزئیات کاهش دهد. اگر هم‌زمان با خرید، درگیر حل مشکل شخصی، بحث با همراه و یا موارد دیگر باشید، یا سعی کنید در مورد خرید هدیه مورد نظر، تصمیم بگیرید، به احتمال زیاد، نسبت به اجناس مورد مشاهده حساسیت کم‌تری خواهید داشت.

● **عوامل محیطی:** عوامل محیطی نیز می‌توانند بر چگونگی خرید شما اثر بگذارند. عواملی مانند جمعیت، سر و صدا، نور، درجه حرارت، بی‌نظمی، لباس نامناسب و ناراحت، هر یک به‌گونه‌ای متفاوت بر افراد اثر می‌گذارند و ممکن است توانایی ادراکی و تصمیم‌گیری هر انسان را در موقعیتی خاص کاهش دهند.



شکل ۲-۱- عوامل محیطی مؤثر در مشاهده

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

حال، سعی کنید درباره عواملی که ممکن است در چگونگی مشاهدات شما و گردآوری اطلاعات درباره کودکان اثر بگذارند فکر کنید.

با قدری تفکر، متوجه می‌شوید که الگوهای واکنش شما به عنوان یک مشاهده‌گر رفتارهای کودکان نیز بسیار مشابه مثال فوق می‌باشد و همان عواملی که ادراک شما را در موقع خرید لباس محدود می‌کنند، می‌توانند بر نحوه مشاهده و جمع‌آوری اطلاعات نیز اثر بگذارند. به عبارت بهتر، خستگی، گرسنگی، سر و صدا، دست‌پاچگی و هر یک از موارد ذکر شده می‌توانند تا اندازه‌ای بر حافظه، توجه و دقت شما در این شرایط نیز اثر بگذارند.

گفتنی است که برای هر کدام از ما دامنه بهینه‌ای وجود دارد که در محدوده آن و تحت آن شرایط بهتر عمل می‌کنیم. بعضی سکوت را دوست دارند، بعضی صدا را در زمینه ترجیح می‌دهند. بعضی از ما با نوشیدن چند فنجان چای خوب کار می‌کنیم و بعضی با یک فنجان هم آمادگی پیدا می‌کنند. بنابراین شما به عنوان یک مشاهده‌گر ماهر باید شرایط بهینه و مناسب کار مشاهده و گردآوری اطلاعات را برای خودتان بسنجید.

۲. پی بردن به باورها، احتیاجات و انتخاب‌هایی که بر ادراک و حساسیت شما در هنگام مشاهده اثر می‌گذارند. وقتی کودکان را مشاهده می‌کنید، باید تا آنجا که ممکن است نظر

خود را دخالت ندهید تا بتوانید مشاهدات و براساس آن، تفسیر خوبی داشته باشید. دیدگاه ایده‌آل شما درباره رفتار کودک، آرزوهای شما درباره یک کودک خوب، که بر پایه تجربه‌های دوران کودکی خود و یا احتیاجات و باورهای کنونی شما استوار است، می‌تواند بر موقعیت‌های مختلف مورد مشاهده شما تأثیر زیادی بگذارد. بنابراین، لازم است گرایش‌های خود را بشناسید و در حد امکان، تفکیکی بین آن‌چه مشاهده می‌کنید و آن‌چه فکر می‌کنید، در درون خود به وجود آورید، مثلاً وقتی کودکی را تنها یا در گوشه زمین بازی در حال مشاهده کودکان دیگر می‌بینید، ممکن است فکر کنید آن کودک آرزو می‌کند ای کاش دوستانی می‌داشت تا با آن‌ها بازی کند یا آرزو می‌کند ای کاش کسی به او توجه کند و از او مراقبت نماید. در حالی که ممکن است واقعیت نداشته باشد و این نوع تفکر نشان‌گر آرزوها و احساسات شما است. به عبارت بهتر، وقتی کودکی، معصومانه به دوچرخه سواری کودک دیگری در زمین بازی توجه دارد، لزوماً چنین تفسیری ندارد که کودک آرزوی دوچرخه را در دل دارد و برایش خریده‌اند و غیره. بنابراین به هنگام مشاهده کودکان گردآوری اطلاعات درباره آنان و نیز تفسیر وقایع پیرامون آن‌ها، باید سعی کنید احساسات، باورها و نیازهای شخصی خودتان را دخالت ندهید.

۳. شناخت تأثیر زمینه‌های خاص رفتار کودک بر مشاهده‌گر و نتایج مشاهده. وقتی کودکی را مشاهده می‌کنید، ممکن است دریابید که به جنبه‌ای از رفتار وی آن قدر توجه نشان داده‌اید که به اندازه کافی متوجه دیگر رفتارهای وی نشده‌اید. مثلاً اگر به کودکی برخوردید که انگشت خود را در دهان می‌گذارد، آیا می‌توانید اطمینان حاصل کنید که در همان حال به حرکات پای او و یا دست دیگر وی نیز توجه داشته‌اید و یا به آوازی که زمزمه می‌کرده، گوش داده‌اید؟ به عبارت بهتر، مشاهده شما تا چه حد تحت تأثیر یک رفتار خاص کودک قرار گرفته است؟ گاه نیز، درباره رفتار مناسب یا نامناسب کودک در موقعیتی خاص فرضیه‌هایی به ذهن می‌سپارید که بر مشاهده شما اثر می‌گذارد. مثلاً ممکن است فکر کنید که کودک مورد مشاهده شما «کودکی فوق‌العاده باهوش» است و در همین حال با توجه به این فرضیه ذهنی از مشاهده اعمال دیگر وی غافل بمانید. بنابراین به عنوان یک مشاهده‌گر باید پس از دقت کافی در جنبه‌های مختلف اعمال کودک به قضاوت پردازید و نگذارید قالب‌های ذهنی یا تعصب و طرز رفتار کودک در زمینه‌ای خاص شما را از مشاهده واقعی باز دارد.

به همین دلیل پیشنهاد می‌شود قبل از استنتاج درباره سطح رشد و یا خصوصیات و مجموعه رفتارهای هر کودک، ابتدا گزارش‌هایی درباره رفتار او در زمینه‌های مختلف (مانند زنگ تفریح،

زمین بازی و یا در کلاس)، تهیه کنید و مجموعه‌ای از مشاهدات واقعی را دربارهٔ کودک به دست آورید.

با وجود این، ممکن است گاهی اوقات تنها بر پایهٔ یک مشاهده، چیزهای بسیاری دربارهٔ کودکان بیاموزید ولی همیشه این خطر وجود دارد که اطلاعات اندک شما دربارهٔ آن‌ها در زمینه‌ای خاص، نتایج پربراری را در تفسیر اطلاعات به دست ندهد. در نتیجه، انجام مشاهده‌های مکرر در زمینه‌های مختلف همواره برای شما لازم است تا از تأثیر رفتار کودک در زمینهٔ خاص در مشاهداتان کاسته شود و بتوانید از اطلاعات گردآوری شدهٔ خود بهترین و مناسب‌ترین تفسیر و نتایج را به دست دهید.

از طرف دیگر، موقعیت مکانی مشاهده نیز می‌تواند رفتار فرد مورد مشاهده را تحت تأثیر قرار دهد مثلاً مشاهدهٔ کودک در اتاق، در کلاس، در زمین بازی، در اتوبوس، در مسجد، در پارک عمومی، در کنار دریا و غیره متفاوت خواهد بود. بسیاری از اوقات برای مشاهده‌کننده، تعیین مجموعهٔ رفتاری دربارهٔ فرد در بعضی از موقعیت‌های فوق دشوارتر از دیگری است. زیرا به نظر می‌رسد فرد ممکن است در هر موقعیت، رفتاری خاص و یا حتی متفاوت از خود بروز دهد.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

سعی کنید رفتار کودکی خاص را در موقعیت‌های گوناگون مثلاً در هنگام غذا خوردن، در زمان تماشای تلویزیون، در هنگام بازی، و در ارتباط با دیگران و... مورد مشاهده قرار دهید. سپس ببینید که مشاهدهٔ کودک برای شما در کدام یک از موقعیت‌ها دشوارتر و در کدام یک، آسان‌تر است؟

۴. **ثبت منظم مشاهدات.** هرگاه ثبت مشاهدات در حین مشاهده موجب آشنفگی مشاهده‌شونده و جدایی مشاهده‌گر از او نشود ثبت همزمان مشاهدات پیشنهاد می‌شود زیرا جزئیات رویداد در ذهن مشاهده‌گر تازه است و خطای ناشی از فراموشی به حداقل کاهش پیدا می‌کند. مواردی نیز وجود دارد که ثبت مشاهدات مدتی پس از مشاهده صورت می‌گیرد.

ثبت مشاهده را می‌توان به صورت واقع‌نویسی، فهرست‌وارسی و مقیاس درجه‌بندی انجام داد.

□ **واقع‌نویسی یا واقعه‌نگاری:** مشاهده‌هایی که دربارهٔ رفتار کودکان انجام می‌گیرد به صورت کلی یادداشت نمی‌شود معمولاً مواردی از رفتار آنان ثبت می‌شود که نمونه‌هایی از رفتار بارز

یا واقعه مهم زندگی آنان باشد یا مواردی که کودک در آن نقش داشته باشد و خصوصیات شخصیتی وی آشکار شود. واقعه‌نویسی یا توصیف عینی مشاهده‌کننده از رفتار کودک در وضعیت و حالت یا محیطی است که کودک در آن بوده است. بنابراین می‌توانیم برای هر کودک به طور انفرادی کارت‌هایی مانند نمونه‌های زیر فراهم آوریم.

نمونه ۱

نام مشاهده‌شونده:

مکان: زمان: از تا

شرح واقعه	مشاهده‌کننده	تاریخ

نمونه ۲

زمان: ۳:۳۰ دقیقه بعدازظهر
موقعیت: حیاط خلوت منزل

نام: شقایق
سن: پنج سال

شقایق، مشغول پر کردن یک استخر پلاستیکی با شلنگ آب است. شلنگ را تکان می‌دهد و اطراف خود را با آب خیس می‌کند، از به وجود آمدن امواج آب، می‌خندد. خود را به لبه استخر نزدیک می‌کند. پایش لیز می‌خورد و در حوضچه پلاستیکی می‌افتد. بلند می‌شود و به پیراهن خیس خود نگاه می‌کند.

□ فهرست و ارسی یا چک لیست^۱

چک لیست ساده ترین روش برای ثبت مشاهده و شامل فهرستی از پرسش‌های آماده شده است که پاسخ مثبت یا منفی مربوط به هر پرسش را می‌توان با گذاشتن کلمه آری یا نه در مقابل آن مشخص کرد. فرم دیگری از چک لیست می‌توان تهیه کرد که ویژگی‌ها را فهرست می‌نمایند در مقابل هر ویژگی که فرد مورد نظر داراست علامت گذاشته می‌شود. این ابزار ساده ثبت مشاهدات را نظام‌بندی و تسهیل می‌کند و موجب می‌شود که جنبه‌های مهم امور مشاهده شده مورد توجه قرار گیرد. در مورد بزرگسالان چک لیست را می‌توان توسط والدین یا معلمان و یا خودشان اجرا کرد.

نمونه چک لیست

بررسی رشد اجتماعی کودک نوپا ۳۶-۲۴ ماهه

نام و نام خانوادگی کودک		
مکان		
تاریخ		
سن کودک		
خیر	بلی	خصوصیات
		۱- کودک ساکت می‌نشیند و به فعالیت‌های گروه توجه می‌کند؟
		۲- کودک با کودکان دیگر همکاری می‌کند؟
		۳- کودک محدودیت‌ها را می‌پذیرد و برنامه‌ریزی روزمره را دنبال می‌کند؟
		۴- کودک قوانین خانه را رعایت می‌کند.
		۵- کودک قوانین مهدکودک را رعایت می‌کند.
		۶- کودک از وسایل و اسباب‌بازی‌ها به‌طور مناسب استفاده می‌کند.
		۷- کودک به محیط اطراف خود علاقه نشان می‌دهد.
		۸- کودک با دیگران سهیم می‌شود.
نام و نام خانوادگی تنظیم‌کننده		
سمت تنظیم‌کننده		

□ مقیاس درجه‌بندی

یکی از فنون شناخت کودکان که متکی بر مشاهده است استفاده از مقیاس درجه‌بندی است. در مقیاس درجه‌بندی خصوصیات رفتاری مشاهده شده فرد مورد قضاوت قرار می‌گیرد و تعیین

۱- Check list

□ **تعبیر و تفسیر مشاهده:** منظور از تفسیر مشاهده، بیان نقطه نظرات، نتیجه‌گیری‌ها و استنباط‌های مشاهده‌گر از رفتار مورد مشاهده است. در مورد تفسیر و تعبیر عده‌ای بر این عقیده‌اند که اگر تعبیر و تفسیر مشاهده، به تعویق بیفتد از عینیت بیش‌تری برخوردار خواهد شد. به مثال‌های زیر توجه کنید:

مثال ۱: سیاوش در کنار سایر بچه‌ها مشغول نقاشی است. او در حین رنگ کردن چندین بار به زیر میز می‌رود و دوباره سر جایش می‌نشیند این رفتار را چند بار تکرار کرده و هر بار مدت ماندنش زیر میز بیش‌تر می‌شود.

تعبیر و تفسیر: مشاهده‌گر براساس دیده‌هایش می‌تواند این حرکت را به چند صورت تعبیر و تفسیر کند.

- ۱- سیاوش مدادش زیر میز افتاده و برای برداشتن آن به زیر میز رفته است.
 - ۲- او از نشستن خسته شده و می‌خواهد بدین ترتیب خستگی‌اش را برطرف کند.
 - ۳- او نقاشی‌اش را رنگ کرده و از این فعالیت خسته شده است.
- مثال ۲:**

نام مشاهده شونده : حمید	مکان : مهد کودک
زمان: ۹: ۱۵	سن: ۴ سال و ۶ ماه
شرح واقعه: حمید به مدت ۲۰ دقیقه به فعالیت‌های انفرادی و بازی با وسایل پرداخت. وقتی از او خواسته شد در اسباب‌بازی‌های کودک دیگر شریک شود خودداری کرد.	
تعبیر و تفسیر: به نظر می‌رسد حمید در انجام فعالیت‌های گروهی و مشارکت با کودکان دیگر مشکل دارد.	
توصیه و پیشنهاد: علت عدم مشارکت در فعالیت‌های گروهی بررسی شود.	
تاریخ	نام و سمت مشاهده‌گر

متخصصان به منظور بررسی وضعیتی خاص از مطالعه موردی^۱ استفاده می‌کنند. در مطالعه موردی وضع فردی خاص به لحاظ وجود ناسازگاری، داشتن مسائل و مشکلات در زمینه‌های مختلف (جسمی، عاطفی...) مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

۱- case - study

در مطالعه موردی ابتدا اطلاعات مورد نیاز جمع‌آوری می‌شود. در پرونده کودک (تاریخچه خانوادگی..... تولد..... بیماری‌ها.....)، گزارش مشاهدات، واقعه‌نویسی، پرسش‌نامه، مصاحبه، آزمون‌ها جمع‌آوری می‌شود و تصویر کاملی از چگونگی ویژگی‌های کودک به دست می‌آید که در درک و رفع مشکلات وی ما را یاری می‌کند. در مطالعه موردی اهمیت اطلاعات به نوع مشکل بستگی دارد.

رئوس مطالب یک مطالعه موردی: تاریخچه خانوادگی، وضع آموزشی و اجتماعی، محیط خانواده، مشکلاتی که دارد (جسمی، عاطفی، ...) و وضع ظاهری و رشد و نهایتاً دلایل انجام این مطالعه موردی بیان می‌شود.

□ نکات مهم در مشاهده و ثبت رفتارهای کودکان

۱. از مطالب و مشاهدات هر چه بیش‌تر و جامع‌تر یادداشت برداشته شود و در کوتاه‌ترین فاصله زمانی مورد مطالعه قرار گیرد.

۲. از قالبی فکر کردن و قضاوت‌های شتاب‌زده دربارهٔ یک کودک و پیش‌بینی رفتارهای آینده او براساس تجربه‌های گذشتهٔ خود، خودداری کنید.

۳. از مشاهدهٔ رفتارهای پراکنده و بدون تمرکز و طولانی مدت که به اتلاف وقت و پنهان ماندن داده‌های مشاهداتی می‌انجامد، تا حد امکان اجتناب کنید.

۴. به گونه‌ای رفتار کنید که حضور شما کم‌تر موجب حواس‌پرتی کودکان شود. مثلاً اگر جلوی او بایستید اغلب اوقات حضور شما را احساس می‌کند.

۵. تا آن‌جا که میسر است، در فعالیت کودکان دخالت نکنید. دخالت شما در کار کودکان موجب اتلاف وقت و کاهش فرصت مشاهده می‌شود.

۶. اگر کودکی سعی دارد، با شما صحبت کند، یا از شما کمک بخواهد، یا بپرسد، سعی کنید گفت‌وگو را طولانی نکنید و پاسخ دهید که مشغول انجام کارتان هستید و اگر لازم باشد می‌توانید محل خود را تغییر دهید تا مزاحمت پیش نیاید.

۷. نسبت به فعالیت‌های کودکان واکنش نشان ندهید (نخندید، اخم نکنید). زیرا در این صورت بر رفتار کودکان در حین مشاهدهٔ آنان اثر خواهید گذاشت.

۸. هیچ وقت در حضور کودکان دربارهٔ آنان و رفتارشان با دیگران و بزرگ‌ترها صحبت نکنید. بسیار اتفاق می‌افتد که مادر یا مربی بدون توجه به این مطلب در حضور کودک قضاوت‌هایی

- درباره رفتارهای منفی کودک دارد که می‌تواند برای کودکان مبهم و گیج‌کننده باشد.
۹. محرمانه بودن اطلاعات و بصیرت حرفه‌ای را مدنظر قرار دهید. همه مدارک مربوط به کودکان و خانواده‌هایشان باید به‌عنوان مطالبی محرمانه تلقی شوند. توانایی و یا ناتوانی‌های کودکان و به‌عبارت بهتر حد شایستگی‌های آنان هرگز نباید با افراد خارج از مدرسه که حق دانستن و دریافت این اطلاعات را درباره کودکی خاص ندارند، مورد بحث قرار گیرد. از همه مهم‌تر این که نتایج ارزش‌یابی‌ها باید با احتیاط و معقولانه مورد تفسیر قرار گیرند. به هر حال، اطلاعاتی را که از طریق مشاهده به‌دست می‌آورد، مسئولانه نگهداری کنید.
۱۰. تفسیرها و قضاوت‌های شخصی از واقعیت مشاهده جدا شود.
۱۱. گزارش‌های تهیه شده در کلاس ارائه و تصحیح گردد.
۱۲. از روش‌های جمع‌آوری اطلاعات مانند فیلم‌برداری، ضبط صدا و ... کمک گرفته شود.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

به صورت فردی یا گروهی، با توجه به خصوصیات و قابلیت‌های رشدی کودکان در سنین مختلف، چک لیست و مقیاس درجه‌بندی تهیه کنید.

□ خودآزمایی بخش اوّل

۱. هدف‌های مشاهده کودک کدامند؟ شرح دهید.
۲. تفاوت انواع مشاهده را توضیح دهید.
۳. چه عواملی در مشاهدهٔ کودکان تأثیر می‌گذارد؟ فقط ذکر کنید.
۴. چگونه خستگی می‌تواند بر مشاهده و ثبت رفتارهای فرد اثر بگذارد؟ توضیح دهید.
۵. چه راه‌هایی برای ثبت مشاهدات وجود دارد؟ به طور مختصر توضیح دهید.
۶. در مشاهدهٔ کودکان چه نکاتی حایز اهمیت است؟ به طور مختصر توضیح دهید.